

СОЦІУМНИЙ ІНТЕР'ЄР ЧИ ПСИХОЛОГІЧНИЙ ДИЗАЙН? (ХУДОЖНІ ДИЛЕМИ МАРІЇ МАТІОС)

Марія Матіос у своїх основах настільки традиційний прозаїк, що цілком пристойною аналітичною проблемою постає виокремлення в її текстах власне нових клейнодів й атрибутів. Із традиціоналізму Марії Матіос почнемо, послуговуючись збіркою “Нація. Одкровення” (вид. 3, доп.; Львів: ЛА “ПІРАМІДА”, 2006) і частково триптихом “Солодка Даруся” (вид. 3; Львів: ЛА “ПІРАМІДА”, 2005).

Марія Матіос — це класична соціумна письменниця, яка, м'яко кажучи, зовсім не байдужа до характеру, ритмічності, щільності своїх зв'язків із суспільством та свого іміджу в його рецепції-потрактуванні. Пречудово розуміючи, що новітній літпроцес — як спорт, в якому, щоб триматися “на виду”, “на плаву”, “на поверхні”, необхідно показувати високі результати, вона абсолютно слушно чинить, коли з гордовитою постійністю нагадує соціуму про свої креативні інтенції, регулярно випускаючи власні тексти й беручи участь у літературних змаганнях.

Соціумний інтерес треба підтримувати — одне з основних її “золотих правил”. І цим вона неймовірно сучасна, позаяк саме цю тактику літповедінки обрали й Ірен Роздобудько, й Оксана Забужко, й Ірена Карпа та ін. Літературний процес дедалі відчутніше нагадує літконвейєр, в якому соціумний — інакше кажучи, іміджево-фінансовий — успіх залежатиме від того, з якою частотністю письменник випускає тексти-хіти (або наближені до них). А успішний письменник завжди отримує чималі бонуси й дивіденди, оскільки сам успіх — це категорія суспільна, а якщо конкретніше — спільна із суспільством.

Тексти Марії Матіос — і в цьому вони беззастережно суголосні майже всієї українській прозі, насамперед явленій концепціями й колізіями XIX та XX століть — по-різному, проте з неухильною настійливістю абсорбують, акумулюють, асимілюють такі величини, як “людина” й “соціум”, репрезентуючи їх у доволі звичному поєднанні, де під соціумом варто розуміти передусім усі нюанси (етичні, психологічні, побутові, етнографічні) оточення-довкілля, зазвичай найближчого. Власне, прозові тексти М.Матіос презентують, моделюють, віртуалізують історії, що відбувалися з людиною, людьми й подані густими, нерідко запашними шматками соціумного життя.

Книжками “Нація. Одкровення” й “Солодка Даруся” Марія Матіос реактуалізувала чи не найтрадиційнішу якість української літератури — інтерес до етнорегіональної колористики. В українській художній культурі настільки відчутні, виразні, потужні територіальні впливи, що, по-перше, її неможливо (і не треба!) без них уявляти, а по-друге, вони слугували і слугуватимуть бездоганно вирашним трампліном, з якого завше можна заявити про нові, свіжі, яскраві фарби-реалії у власному мистецькому поступі. І в цьому сенсі Марія Матіос — взірцева представниця “українських літературних регіонів”, позаяк серед найцікавішого й найпроникливішого, що вона у прозі створила, вирізнеться етнорегіональний життєпис, репрезентований збіркою “Нація. Одкровення” і триптихом “Солодка Даруся”.

Письменниця з цілковитою традиційністю послуговується файлами й порталами народної пам'яті, на сайтах якої записано силу-силенну доль і драм. А те, що людська доля й людська драма, неначе намагнічені, постійно тягнуться, переплітаються, супроводжують одне одного, вкарбовано в реаліях “Солодкої Дарусі” та “Нації. Одкровенні”, уцент перейнятих трагічним світовідчуттям. Марія Матіос не тільки відкриває, визволяє, випростовує файли народної пам'яті, а й відреставровує колористику та мисленневу зосередженість народної свідомості. Ось цією народною орнаментовкою — саме так: народною, а не національною, хоча одна з книжок і містить у своїй назві складник “нація” — і заряджені її найвиразніші тексти.

Марія Матіос від природи психолог емоцій і прагне зазирнути в безодню людських станів. Наодинці з безоднею людських почуттів її зору відкривається те, що назвав би віконцем у вічність. Вона проникливо, щемно, глибинно передає психологічні перипетії своїх персонажів, що також має знаки-ознаки безальтернативної традиційності. Цілком традиційно практикує і психологічну розробку фабули, композиції, характеру з тим, щоб довести інтонаційні, настроєві реєстри до максимуму, до найдраматичніших нот напруги. І саме на психологічних говерлах, ельбрусах, еверестах тримаються художньо найсильніші, найсокровенніші її тексти, серед яких “Юр’яна і Довгопол”, “Не плачте за мною ніколи...” (“Нація. Одкровення”) і розділ “Даруся” (із “Солодкої Дарусі”). Наснажений психологізм М. Матіос — це продовження письменницької пристрасності, емоційної суб’єктивності, що ними аж палахкотять найвідвертіші фрагменти її текстів.

Улюблений прозовий формат Марії Матіос — розповідь, що ведеться з гірською неквапливістю і гуцульською статечністю. Улюблені форми — оповідання, новела, явлені або як самостійний жанр (“Нація. Одкровення”), або як складники художнього цілого (“Солодка Даруся”). Марія Матіос відчуває нерв і душу короткої прози, а також ведення розповіді у формах, наближених до стислих, невелемовних форм.

З-поміж того, що може бути поінтерпретовано як більш-менш нове у прозі Марії Матіос, є підстави вичленувати картини з життя Буковини ХХ століття, а також колізію “емгебісти — лісові люди”, що їх (ці картини й колізію) письменниця фабульно й концептуально розроблює в названих творах.

У текстах буковинської дійсності, насамперед 1920 — 30-х і 1940 — 50-х років з їхніми культурними, воєнними, психологічними, державними змінами, завжди прописується — коли конкретніше, коли загальніше — історико-культурний антураж і час від часу наголошується історико-ментальна родзинковість регіону, оприявлена чергуванням різних влад — румунської, польської та “совітської”. Це текстуально простежується як у “Нації. Одкровенні”, так й у “Солодкій Дарусі”.

Марію Матіос вельми цікавить обстеження й відтворення народної свідомості, буття в часи частих перемін режимів і державних кордонів. Хоча і цей інтерес теж, хоч як дивно, у своїй основі постає виявленням літературної, мистецької традиції, позаяк зміни-переміни, особливо ж частотні — вияв екстремалій, а мистецтво завше переймається екстремальними реаліями, станами, періодами. Передусім новочасне, для якого тріада “екстремалії — екстремальність — екстрім” звучить як пароль і слугує найшвидшою, найгарантованішою перепусткою до сфери та стадії художньо-образної розробки.

Субмотиви “емгебістів” та “лісових людей” теж відносно нові. Оскільки про ЧК, ВЧК, НКВД, МГБ, КГБ (у новітній українській літературі, есеїстиці нерідко зберігається російськомовна аббревіатура цих структур) у нас розпочали широко говорити ще з помежів’я 1980 — 1990-х рр. ХХ ст., художню інтерпретацію діяльності цих служб і спецслужб нескладно знайти в текстах Оксани Забужко, Галини Пагутяк, Юрка Покальчука, Юрія Андруховича й ін. Та й субмотив “лісових людей”, власне, продовження доволі поширеного мотиву партизанської боротьби, який/яку було густо репрезентовано в українській літературі того ж таки ХХ століття. Хіба що “лісові люди” Марії Матіос ведуть війну переважно проти, як говориться в текстах, “совітів”. Проте партизанською — за своєю суттю — ця війна аж ніяк не перестає бути.

Збірку “Нація. Одкровення” складають два цикли — “Апокаліпсис” й “Одкровення”, кожен з яких уміщує відповідно шість і чотири оповідань/ новел. Найстарший текст — “Поштовий індекс” — датовано 1984 роком, наймолодший — “Апокаліпсис” — 2006 р. Основну частину текстів писано впродовж 1990-х рр. — “Юр’яна і Довгопол”, “Вставайте, мамко...”, “Прощай мене”, “Дванадцять службів”, “Анна-Марія”, “Признай свою дитину”, “Не плачте за мною ніколи...” Дещо осібно — передусім у жанровому, та й концептуальному сенсі — стоїть

“Просили тато-мама...”, що має часовою позначкою 2001 рік.

Цикл “Апокаліпсис” постає художньо одноріднішим, аніж “Одкровення”, хоча назви обох циклів радше умовні, метафоричні, ніж такі, що влучно виявляють текстову присутність, оскільки з одкровеннями, а тим паче з апокаліпсисом у текстах та їхніх циклах не густо. Назви ретранслюють інше — у Марії Матіос нуртує пророчий дух, єство, ба навіть пафос. І вона не проти того, щоб не лише ідентифікувати, а й усвідомлювати себе спадкоємицею Піфії та Нострадамуса. А тексти — це її Омфалос.

Цикл “Апокаліпсис” заснований на аспекті буковинського життя-буття — на побутових, психологічних, духовних реаліях, що мали місце раніше — “за Румунії” й відбуваються “тепер — за совітів”. Марія Матіос проникливо знає буковинську культуру — етнографічну, мовленнєву, ментальну. У текстах вона переживає, пропускає крізь себе цю культуру й подає її в річищі акцентованого народного слововиявлення. Подає так, що не завжди відчутна ватерлінія між достеменною етнорегіональною мовою і стилізацією під неї, хоча рефлекс стилізації в Марії Матіос наявний.

Письменницю хвилює проблема долі людини, і вона зосереджує свій розповідний погляд на історії, передісторії, навколоісторії своїх персонажів, на траєкторії їхнього мислення, кроках і вчинках, душевних і психологічних зіткненнях, стосунках із найближчим оточенням. Вона концептуально колоритизує буковинський соціум — і коли виходить за його межі, позначки, кордони, її стиль утрачає свої мелодійні барви й вербальні пахощі. Ментальний мовопростір Буковини авторка якнайшільніше переплітає із соціумом душі. Психологічні струни і струмені увиразнюються мелосом регіонального слововжитку.

До найпоширеніших субмотивів, якими Марія Матіос маркує фабульні каркаси в текстах “Апокаліпсису”, належать субмотиви “МГБ/емгебістів” та “лісових людей”, що їх вона то ситуативно розводить, то впритул стикає. Як письменниця потрактовує діяльність “МГБ/емгебістів”, пояснювати не доводиться. Так само, як і її ставлення до “лісових людей”. Попри всю внутрішню однозначність своїх антипатій/симпатій Марія Матіос прагне — хоч і не завжди її художні інтенції виявляються сильнішими за внутрішньо-особистісні — уникати прямолінійності й одновимірності в зображенні як “емгебістів”, так і “лісових людей”.

Найглибше колізію з “емгебістами” розроблено в оповіданні “Юр’яна і Довгопол”, де смисловими акцентами відтінена складність, внутрішня драматичність образів Довгопола й Дідушенка. Оповідання витримане у традиціях психологічної нарації. Для об’єктивізації розповідного малюнку Марія Матіос подає події, текстові ситуації крізь призматику погляду-психології різних сторін — корінної мешканки лісового краю Юр’яни, “маскальки” з Омську фельдшерки Дусі й начальника-“емгебіста” Дідушенка.

Найоригінальнішу колізію з “лісовими людьми” й “емгебістами” подано у великому оповіданні “Просили тато-мама...”, в якому Корнелія, головна дійова особа, стикається зі зрадою свого “лісового друга” Коляя і згодом виходить заміж за офіцера, який закохався в неї і повірив у її версію під час виходу “з лісу”. Текст подано в річищі пригодницького жанру, за канонами якого подієве начало насичується психологічними струменями і зблисками.

Найтрагічніше колізія з “емгебістами” звучить у лаконічній новелі “Вставайте, мамко...”, де поштовхом до розвою ситуації стає інформація про депортацію родини Василя Шандра за рознарядкою “для очищення території від бандформувачів та їх посібників”. Текст оздоблено еталонно новелістичним — неочікуваним і виразним — фіналом: те, що було задумано родиною як вимушена вистава — симуляція смерті “мами Катерини” задля уникнення депортації — несподівано обертається її справжньою смертю. Уся художня проникливість тексту зосереджена в завершальних штрихах і фразах.

Цикл “Одкровення” вельми різномірний та еkleктичний, до нього ввійшли два тексти, неприховано нижчі за рівень самої збірки. Відкривається цикл іще однією новелою — “Анна-Марія”, забарвленою в тони інтимно-психологічного, інтимно-

фізіологічного гатунку. У цьому тексті Марія Матіос продемонструвала гостре відчуття не лише чоловічої натури, природи, а й чоловічої фізіології. Психологічне, психоаналітичне начало взагалі репрезентоване значно рельєфніше у прозі Марії Матіос, ніж мисленнєве. І це одна з фундаментальних відмінностей її прозових форм від, скажімо, прози Оксани Забужко, де розумове тяжіє, переважає над психолого-почуттєвим, нерідко буквально нейтралізуючи його.

“Поштовий індекс” і “Признай свою дитину” є тими двома текстами, що не містять ані йоти “одкровення” й тим паче ніяк не спроможні підпадати під кваліфікацію “апокаліпсису”, наглухо випадаючи з тональності цієї збірки. Новелка “Поштовий індекс” становить собою поширену варіацію на не менш поширену форму “сміх крізь сльози” чи, точніше, “невеселий сміх крізь зовсім не веселі сльози”. Варіацію, виконану в техніці філологічного новелістичного шкіцу. Кволе оповідання “Признай свою дитину” – відверто малоцікава розробка мотиву фатальних ревнощів. Гранична схематичність, невибагливість, спрощеність, та ще із присмаком безнадійної дидактичності гарантовано забезпечують цьому текстові функцію ілюстрації істин, для яких навіть статус тривіальних дуже почесний. Єдине, що спроможне хоча б трохи його реабілітувати, – його не надто вдалий досвід став підґрунтям для однієї з колізій “Солодкої Дарусі”, де зображено нуртування ревнощів Михайла до своєї дружини Матронки (частина “Михайлове чудо”).

Найглибшим текстом циклу “Одкровення” й – це варто виділити окремо, себто графічно – усієї збірки Марії Матіос стало оповідання “Не плачте за мною ніколи...”, в якому події, реалії життя справді оповідаються. До того ж оповідаються, так би мовити, подвійно: нараторкою, що переповідає свої розмови-бесіди з бабцею Юстиною, та самою “іще добріською бабцею”, яка, проказуючи свої приготування до смерті, оповідає, власне, про своє життя й про саму себе.

У мові й життєвих судженнях бабки Юстини з надзвичайними багатством, повнокровністю передано народну етику і психологію, що обширно репрезентують філософські засади народного світогляду. Передовсім у площині “життя – смерть”, в якій смерть потрактовується як відповідальна – перед ріднею, родичами, найближчим оточенням – справа.

Фабульно-образна самобутність цього оповідання надають йому якостей одного з найпроникливіших текстів не лише Марії Матіос, а й української короткої прози помежів’я ХХ – ХХІ ст., тим паче, що створено воно в період апогею помежів’я (десятиліть, століть, тисячоліть) – 2000-го року. За моєю естетичною аксіологією, навіть соціумно успішна “Солодка Даруся” своїми художніми властивостями не може зрівнятися з оповіданням “Не плачте за мною ніколи...”, що вивершує прозу Марії Матіос й інтерпретації народної душі, свідомості.

Текст “Солодка Даруся” складається з трьох частин: “Даруся” (із підзаголовком – “драма щоденна”), “Іван Цвичок” (“драма попередня”) та “Михайлове чудо” (дефініційний підзаголовок – “драма найголовніша”). Марія Матіос звертається до цілком уживаного, апробованого прийому – зміщеної, а якщо точніше – зворотної хронології. Художні реалії вона розгортає вглиб – у минуле, змальовуючи передісторію стану Дарусі як найпосутнішу, найголовнішу, найдраматичнішу історію її життя.

Частина “Даруся” художньо найвикінченіша. Зображення навколишнього середовища очима жінки, яку вважають за божевільну, виконано проникливо й з емоційною виразністю. Марія Матіос дуже делікатно передала жіночність і жіночу експресивність Дарусі, яка безпорадно потерпає від фізичних страждань і душевних мук, наголошуючи на тому, що в її героїні – не божевілья, а – свій, інший, відмінний світ, в якому, найімовірніше, ще більше виявів людяного й суто людського. А сцени відвідування Солодкою Дарусею могили тата за своєю художньою проникливістю, почуттєвою глибиною, душевною безпосередністю належать до числа найсильніших у новочасній українській прозі. “Даруся” – це початок розповіді, який постає наслідком. Наслідком того, що цьому станові

Дарусі передувало.

Друга частина — “Іван Цвичок” — буферна, перехідна до тої, що розповідає про ситуації та причини, які призвели Дарусю до її мук і страждань. У цій частині повноводо втілилися основні клейноди прозової манери Марії Матіос — соковитий пленер народного життя, живопис характерів із народу, реставрація живої мови, непідробної говірки з рясними барвистими діалектизмами. Хоча провідним персонажем у частині, на перший погляд, є майстер дрімб Іван Цвичок, усе ж його ретельно виписаний образ — це лише один із прийомів розповіді про Дарусю, позаяк ключовою виступає саме колізія стосунків Івана Цвичка й Дарусі, в які — наголошує Марія Матіос — невдячно втручається соціум. Узагалі соціум, соціумний інтер’єр наділений у “Солодкій Дарусі” надзвичайно впливовою, зазвичай руйнівною роллю.

Частина заключна — “Михайлове чудо” — своїми архітектонічними властивостями оприявнює ще один літературний прийом, неодноразово практикований світовими письменниками: розповідь про те, чому персонаж (себто Даруся) став таким (такою), як є. Інакше кажучи, наприкінці актуалізуються початок або попередні реалії. Найвиразніші фрагменти цієї частини припали на інтонації, акценти, картини фольклорного гатунку, що ними відкривається “драма найголовніша”. Світле кохання Михайла й Матронки зображене так трепетно й чисто, що світло чистоти їхніх стосунків ніжно опромінює початкові малюнки “Михайлового чуда”. Усе в їхніх стосунках перемінилося із загадковим зникненням Матронки, за яким — як з’ясовується наприкінці частини — виявилася “рука МГБ”.

Принагідно зазначу, що введення соціумного чинника, на мою думку, значно послаблює художнє звучання як частини “Іван Цвичок”, так і “Михайлового чуда”. У виконанні Марії Матіос соціумний чинник нейтралізує ту психологічно-настрійову напругу, якою повниться внутрішнє й народне життя її персонажів, він надто однозначно, лінійно все пояснює та прояснює. Колізія з “лісовими людьми” й “емгебістами” зображується й розв’язується настільки одновимірно, із застосуванням нині малосучасної чорно-білої оптики, що мимовільно згадуються тексти з “Нації. Одкровення”, в яких письменниця прагнула уникати кітчевості, себто тієї ж одновимірності.

Та й самі “емгебісти”, передовсім майор Дідушенко (ще раз у пам’яті виринають реалії збірки “Нація. Одкровення”, а саме — “Юр’яна і Довгопол”) і “офіцер у галіфе”, зображені настільки кінченими нелюдями, покидьками, відморозками, що навіть у канонічних творах класицизму “негативні персонажі” змальовувались привабливішими й життєвішими, висвітлені в таких демонічних ракурсах, яким би позаздрили письменники і образи періоду найкрутішого романтизму. Колізію “лісові люди — емгебісти” Марія Матіос — на відміну від текстів циклу “Апокаліпсис” — спростила до найелементарнішого художнього рішення, яким послуговувалися роки сорок — п’ятдесят тому, лише помінявши місцями “плюси” й “мінуси”. Ось це і є український кітч в українській літературній дії — граничне спрощення того, що за своєю сутністю має складну, суперечливу, драматично-трагічну природу. А такою природою наділені й людський соціум, і міжособистісні стосунки, і насамперед — людина.

Марія Матіос, безперечно, доволі цікава письменниця. Проте емоційне, а якщо глибше — по-народному емоційне начало в її прозових текстах зазвичай переважає над самобутньо-концептуальним. Вона більше художник, аніж мислитель. І це цілком характерно для української літератури, в якій у синтагмі “експресії — інтелект” очевиднішою, репрезентативнішою виявляється перша категорія.

м. Херсон

